

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELGELER

Cilt: IV

Sayı 7—8

1967

2. Baskı

Türk Tarih Kurumu

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1993

Sahibi: TÜRK TARİH KURUMU

Y A Z I K U R U L U

**PROF. DR. ŞİNASI ALTUNDAĞ, ORD. PROF. ÖMER LÜTFİ BARKAN,
PROF. DR. ADNAN ERZİ, PROF. DR. HALİL İNALCIK**

Türk Tarih Kurumu

OSMANLI TEŞKİLÂTINA AİD KÜÇÜK BİR RİSÂLE “RİSÂLE-İ TERCEME”

CENGİZ ORHONLU

Yayınlanmakta olduğumuz belge XVIII. yüz yıla aid olup, bildiğimize göre, şimdiye kadar Çağatay Uluçay¹ haric kimse tarafından kullanılmamıştır; esasen Manisa sicillerine dayanarak topladığı ve yayınladığı bir eserin baş tarafında yaptığı açıklamalar sırasında bu risaleden, dip notlarında olmak üzere, istifade etmiştir². Bu bakımdan ondan ilk istifade eden fakat risalenin mahiyetini belirtmeden ondan bahseden Sayın Çağatay Uluçay’dır.

Bu risale metin olarak bazı mes’elelerin halledilmesine muhtaçtır. Meselâ, bunu kimin yazdığı ve hangi tarihlerde yazıldığı ve telif ve ya tercüme olup olmadığı gibi. Risaleyi yazan ismini zikretmediği gibi hangi tarihte yazdığını da bildirmiyor. Fakat metin dikkatle okunduğu takdirde bazı ip uçları mevcuttur³. Meselâ ikinci yaprakda (s. 3, satır 24) Hekimoğlu Ali Paşa’nın maiyetinde, onunla birlikte Sivas’da bulduğundan bahsetmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa’nın Sivas eyâletine tayin edilmesi 1141 Hicrî yılı Muharrem ayının son günleridir³; 1728 yılının Ağustos ayının son günleri veya Eylül ayının ilk günlerine tesadüf etmektedir. Buna göre bu tarihten itibaren kırk elli yıl eklendiği takdirde eğer yazar tam tarih vermişse ya 1768 ya da 1778 tarihi ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu tarihlerden hangisi doğru olursa olsun elimizdeki metinde yazıldığı zamanı tesbite yarıyacak daha başka ip uçları da vardır. Meselâ yirmi beşinci sahifede “Delillerin isyanı” diye anlatılan bahis bunlardan biridir. Burada bahsedilen olay XVIII. yüz yıl sonlarında vuku bulmuştur. Bilindiğine göre Anadolu’da genel bir delil ayaklanması 1790 yılından sonra olmuştur⁴. Yazıldığı zamanı belirten diğer ip ucuda eldeki risâlede geçen şu ibâredir (s. 6, satır 41): “*Elyevm Moskoolu malını Kırım iskelelerine indirüp andan sefinelerle İstanbul’a götürüp ticâreti kendüsi ettiğinden..*”. Bilindiği gibi Kırım 1783 de fiilen Rusya tarafından işgal edilmiştir. O tarihe kadar Karadeniz ticareti ile doğrudan doğruya Eflâk ve Buğdan ülkeleri halkı ilgilenmekte idi. Bu ilgileniş rusların elde ettikleri kürkleri, Karadeniz sahasına, daha doğrusu İstanbul’a nakletmekte aracı olmaktan ibâret idi. Kırım rusların eline geçince bu işi doğrudan doğruya kendileri yaptılar ve dolayısı ile Eflâk ve Buğdan ülkelerinin tica-

¹ 18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan’da eşkiyalık ve halk hareketleri, İstanbul 1957.

² Risaledeki şu fasılları aynen dip notu olarak eserinden dercetmiştir: Voyvoda (s. 11), paşa mansıbları (s. 12), vergi (s. 35, 37), ahvâl-i ayan-ı vilâyet ve eşrâf-ı belde (s. 49).

³ Çelebi-zâde Asum, *Tarih* 1282, s. 592; İsmail Ziyaeddin, *Metaliü’l-âliye figurreti’l-gâliye*, Üniversite Ktp. T. Y., No. 2486, yp. 17b.

⁴ Mustafâ Cezzar, *Osmanlı tarihinde leventler*, İstanbul 1965, s. 311, 312, 313, 314.

reti de geriledi. İşte yukarıda açıklanan ve eldeki metinde bulunan üç noktadan hareket ederek bu risalenin XVIII. yüz yılın en son yılları —1785 den sonra— ile XIX. yüz yıl başları arasında yazıldığı tahmin edilebilir. Fakat bunu kimin yazdığı hakkında aynı şekilde bir tahminde bulunulamamaktadır. Zira yazar veya tercüme eden bir zamanlar —1728 yılında— Hekimoğlu Ali Paşa'nın Sivas vâililiği sırasında hizmetinde bulunduğunu söylemekte ve başka bir ip ucu vermemektedir. Bu bakımdan yazarın ismi öğrenilememektedir.

Dikkati çeken diğer bir nokta da bu küçük risalede Eflâk ve Buğdan'a özel bir yer verilmesidir. Serhad ahvâli hakkındaki küçük fasılda bir nebze bahsedildiği halde ayrıca Eflâk ve Buğdan ticareti hakkında da bir küçük fasıl yazılmış ve bilinenin dışında önemli bilgiler verilmiştir. Bu bize risalenin yazarının adı geçen ülkelerle bir ilişkisi olabileceği ihtimalini hatırlatıyor. Esasen bu küçük risalenin isminin "Risale-i Terceme" olması bunu ihsas ettiren hususlardandır. Belki de Eflâk ve Buğdan beylerine Osmanlı teşkilâtı ve devlet idaresi hakkında genel bilgi vermek gayesi ile yazılmış türkçe bir risalenin tercümesidir. Belki bu tercüme bir gayr-ı müslim tarafından yapılmıştır. XVIII. yüz yıl sonlarındaki Osmanlı edebî türkçesine nazaran çok sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. XVIII. ve XIX. yüz yıllarda ferman ve emirlerde görülen "hatt-ı humâyûn ile mu'anven" ibâresi burada "hatt-ı humâyûnlu" şeklinde (s. 8, str. 8) geçiyor; ayrıca "ahvâl-i dere beyi" diye bir fasıl ayrılması burada geçen derebeyi kelimesi (s. 7, str. 28) bunun yabancı mantaliteye göre yazılmış olduğunu gösteriyor. Zira gördüğümüz Osmanlı metinlerde derebeyi kelimesi geçmemekte ve bu kelime bu anlamda ancak modern devirde kullanılmaktadır. Bunun gibi dikkati çeken ve XVIII. yüz yıl sonlarında henüz türkçeye geçmediğine inandığımız bir iki kelime daha vardır: Onlarda matrabaz (s. 6, str. 32) ve panayır (s.6, str. 39-40) kelimeleridir. Topkapı Sarayı arşivinde (N. E. 12365) bulunan bu belgeyi aynen yayınlıyoruz.

RİSÂLE-İ TERCEME

Târih-i kadimde Devlet-i 'aliyye vüzerâsının mansıbları içinde olan sancakların herbiri vezîrlerin elinde olup düstûr-ı mükerrer nizâm-ı 'âlem unvânile verilen yarlıg-ı belîg-ı pâdişâhî ile mu'anven olduğundan vezîrün yanında bulunan ricâli ya'ni sakallu ağalarına mansıbı içinde olan sancakları tevcîh edüp her bir sakallu ağalarına iki tuğlu paşa âdemi kadar âdem ta'yîn edüp gönderirler idi ve anlar dahi vardıkları sancakları korıdup hıfz ederler idi ve fermân-ı pâdişâhî geldükde ol s'aat iktizasını icrâ ederler idi. İkinci merkum sakallu ağası hiyânet etmeyüp kazandığı akçanın bir mikdarını paşasına verüp kusurını ben kendü umurıma harc eyledüm deyu defterini arz eder idi. Bu sûretle merkum ve yanında bulunan kapusu halkı zengin olup esbâb ve akça ve at ve raht ve her şeyi mevcûd bulunur idi ve pâdişâhımız efendimiz hazretleri vezîrini ol mansıbdâ iken bir sefere ta'yîn eylese kendü gibi [1 b] dört ve beş vezîr dâiresile ya'ni yedi sekiz bin âdem ile sefere varup pâdişâh du'asına ve a'lâ mansıb ve i'tibâr bulmak merâmile düşmen üzerine hamle-i kaviyye edüp târumâr ve berbâd eder idi. Ez cümle Divân-ı Rum ki şehri Sivas demektir yedi sancak bir mansıbdır nefs-i Sivas ve Amasya ve Canik ve Çorum ve Divriği ve Darende ve Kara Hisar-ı şarki'dir bunların her birine birer sakallu ağası mütesellim nasb olunup ber minvâl-ı muharrer kanun-ı kadim üzre hükm ü hükûmet ve ol mahallerde bulunan

kadırlara 'adl u 'adâlet etdirdüp mütesellimler¹ ve etbâ'ı ma'mûr ve âbâdân olup fukaraya zulm ü te'addi etdirmezler idi. Mürûr-ı zemân ile mezkûr sancaklar hâs ve mukata'a olarak vezîrlere elinden çıkup eshâb-ı mukata'a taraflarından zabt eden voyvodaların te'addisine vezîrlere râzi olmadığı halde hilâf-ı vâkı' vezîrlere hakkında 'arz u î'lâm olarak ba'zısını katl ve ba'zısını nefy ederek vezîrlere korkup kadı efendinin hilâf-ı şer'ine ve ahâlinün guluvv u hücumuna mağlûb olup kendülerini setr dâ'iyyesinde olduklarından eşirrâ yüz bulup fermân-ı pâdişâhî icrâ olunmaz oldu ve vezîrlere fakîr olup bir voyvoda kadar kudret ve kuvveti kalmadı. Bu sebepten nüfûz zâil oldu. Kanûn-ı kadîm-i devlet-i 'aliyye üzere taşrada olan üç tuğlı ve iki tuğlı ve bir tuğlı paşaların iki dâiresi vardır ki birine iç dâire ve birine dış derler. Bu iki dâire birbirinin hilâfındadır. İttifak ve 'adem-i ittifak [2 a] 'asker-i ittifak ettikleri sûrette paşaların şânına ve nüfûzuna hâlel gelir. Anın için zıddı ile a'mâl olunur. Esnâf-ı mezkûrdan iç dâire ta'bîr olunan iç mehter-başısı ve çavuşân ve iç ağasıdır. Bunlara hazînedâr ve çukadâr ve silâhdâr ağa hüküm ederler. Dış dâire ta'bîr olunan kethüda beg ve kethüdâ kâtibi ve dîvân kâtibi ve kapucular kethüdası ve selâm ağası ve kapucular bölük-başısı ve yeniçeri ağası makamında olan matracı-başısı ve anın tüfenkçi başısı ve vekîlharc ve masraf ve arpa emîni ve odun emîni ve kavvâsân ve tabl-ı 'alem mehter başısıdır ve delîl başı ve kavuklı (?) ağası ve baş delîl ve rencber baş çavuşu ve suvari tüfenkçi başısı ve piyâde tüfenkçi-başısı ve 'akkâm-başısı² ve taht-ı revancı-başısı ve aşçı-başısı ve seyis-başısı ki bunların mecmu'ına kethüdâ beg hüküm eder ve ta'dâd olunan her bir sergerdenün yanında neferât-ı vâfresi olur idi. Bâlâda beyân olunduğu üzere vezîrlere kudret ve kuvvet kalmadığından şimdi sergerdelerin ismi mevcûd olup neferâtı nâ mevcûd olduğundan ahâli-i vilâyete ve eşkiyâya mağlûb olmuşlardır. Kırk elli sene mukaddem³ veliyü'n-ni'am merhum Hekîm-zâde 'Ali paşa efendimiz hazretleriyle Sivas şehrinde ikamet ettiğimiz hengâmda hidmet-i hidivânelerinde mevcûd suvârî 'askerine beher gün on iki bin yem-i şa'ır ta'yînâtı verilür idi ki yevmiyye üç bin ve şehriyye otuz bin kile şa'ır eder. Kusûr nân u göşt ta'yînâtımız ve bahşîş ve 'ulûfe-i 'asker ana göre [2 b] verilür idi. Şimdi Sivas vâlisi olanların katırı ile mecmu'ı tevâbi'inün bin iki yüz yem-i şa'ır vermeğe kudret ve kuvvetleri olmadığından gayri kemâl-ı zarûret çekerler. Zîrâ beyân olunduğu üzere etrâf sancakları hâs ve mukata'a olup vezîrlere yalnız şehir bâkî kalmıştır. Ana binâen pâdişâh seferine memûr olan vüzerânun sefere yalnız defterde muharrer olan ismi beraber olup hidmet ve izhâr-ı kahr u kudret edecek kapısı halkınun cismi 'adîm ve imkânda değildir.

Beyân-ı ahkâm-ı kadî: Mevâli zâdeler hazerâtına cânib-i pâdişâhîden merhameten 'inâyet ve ihsân buyurulan ma'aş ve arpalık ve mansıplarını kendüleri zabt edüp Allahun emri ve hazret-i Resûlün kavli üzere ihkâk-ı hak eylemek merâm-ları olmadığından gayri zabt edeceği menâsı bun mürâsele-i şer'iyyesini mukaddemâ

¹ Teslim alan manasında olan bu kelime, büyük idari ve mülki mevkie tayin olunan kimselerin, tayin edildikleri mansıplarını kendi namlarına teslim alan ve onlar gelinceye kadar namlarına idare etmeğe memur kimseler için kullanılmıştır. Beylerbeyi veya sancakbeyi sefere gittiği zaman yerlerine vekil bıraktıkları kimselerde mütesellim ünvanını taşımışlardır. Bu müesseseye için bk. Talât Mümtaz Yaman, *Osmanlı imparatorluğu teşkilâtında Mütesellimlik müessesesine dâir*, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c. 1 (Ankara 1944), s. 75-105.

² Akkâm: Çadır mehteri, yük kaldıran hizmetkâr demektir; Akkâm başı, Surre-i humâyûn ile Hicaz tarafına gidip gelen bu gibi hizmetkârların ileri geleni.

³ 1728 yılına tesadüf eden 1141 Hicrî yılı.

zugürtlük hengâmında akça aldığı sarrâfına verüp ol dahi bir kaç gurus zamm ile bir âdeme iltizâm ve furuht eder ve ol dahi akça kazanmak dâ'iyyesile mahalline varup hayr u şer lâzım olmayup matlûb akça olduğundan memleket ahâlileri harâb ve zulm-ı kadı ile bî-tâb ve kadı-ı merkûm hilâfi irtikâb ve akça ile iş gördüğünden matlûb u merâm-ı pâdişâhînün hilâfi i'lâm verdiğinden emr-i pâdişâhînün nüfûza ve icrâ olunmadığından gayrı hâin ü sâdik anlanmaz (?) oldu.

Ahvâl-ı voyvoda⁴: Yukarıda zikr ü beyân olunduğı üzere mukata'a içinde olan [3 a] âdemlerinden senede beş artar ise on beş eksilür amma bedel-i iltizâm ve kapu harcı ve kâtibiyyesi beher sene her kim ziyâde verir ise ziyâde veren âdem makbûl ve mu'teber olur ve mukata'anun voyvodalığını ana verirler. Böyle böyle onbeş yirmi sene evvel on kese akçaya satılan mukata'a şimdi yüz kese akçaya çıktı. Fukara 'uryân ve zebûn ve ciğeri püryân olup kanûn ve şeri'at ortalıktan kalkdı deyu itâatdan hurûc ve kılıca kaadir olanları birer mahalle temekkûn ve derebeyi olup vüzerâya boyun eğmez olup ve Anadolu'da Saruca-sekban ve delîl ve levendât ve sâirleri hurûc eyleyüp vezîrlerde kuvvet ve kudret olmadığından zebûn olmuşlardır.

Re'ayâdan alınan resm: Bir re'ayâ bazan sekiz kilede bir kilesini voyvodasına ve bir kilesini ortakçısına ve birini mubaya'aya ve birini sürsat'a ve birini akça murabahasına verir. Bî-çâreye bâki kalan samanının bir sülüsünü menzilhane'ye ve bir sülüsünü voyvodasına verüp her halde mağdûr ve mağmûm olur. Re'ayanun verdiği dönüm-ı duhan, dönüm-ı penbe, resm-i hınzîr, 'adet-i ağnâm, koyunun arkasında olan yapağıdan, resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i otlak, resm-i ispençe, resm-i 'arûsâne, resm-i ketân, resm-i âsiyâb ber minvâl-i muharrer eküp biçdüğü her ne ise voyvodaları ahz ve cebr ile gasb ederler. Bu sebebden reâ'yâ zâbitândan dilgîr olup rahat me'mûl eylediğı mahalle firâr eder.

İsyân-ı eşkıya-yı delîlân⁵: Mukaddemâ Anadolu'da tuğyân eden kapusuz [3 b] eşkıyası beşer onar bin cem' olup fukarâ ve zuefânun ve yollardan gelüp geçenlerin hazîne ve kârbân ve mal ve eşyâların ahz u gasb ve târ u mâr ve berdâd u harâb eyledikleri cennet-mekân merhûm ve mağfiret-nişân efendimiz hazretlerine haber verildükde şehir ve kurâ ve kasabât ve karyeler ahâlilerinün ellerine fermân verüp cümlesi az zemânda perîşân ve helâk olmuşlar idi. Ba'de zemân bakıyyetü's-süyûf olanları deli kalpağı giyüp beş yüz ve dahi ziyâde eşkıya birer bölük-başı ile Van vilâyetinden kalkup Kars paşasına andan Erzurum paşasına andan Sivas paşasına andan 'Ayıntab paşasına andan A'zaz ve Kilis paşasına andan Haleb'e andan Ma'retü'n-Nu'man ve Hama ve Humus'a andan Şam-ı şerîfe ve andan Rakka'ya ve andan Diyarbekir'e ve andan Kürdistan içinden Muş ve Bayezîd'den Van tarafına dönüp dolanup varurlar ki temâm bir sene-i kâmile devr etmiş olurlar. İşbu devr eylediğı mahallerde mürûr ve 'ubûr eylediğı karyeler ahâlilerini ateş-i zulm ile yakup yıkarlar. Böylece dâim memleketler harâb olmaktadır. Paşaların kuvvet ve kudreti olmadığından

⁴ Esas manası reis demek olup slav dillerinden alınmıştır. Burada geçtiğı gibi manası vezir ve pa-dışaha aid has topraklarını idare eden vergilerini tophyan maliye memurudur.

⁵ Delîl'e XV. yüz yıldan itibaren tesadûf edilmektedir. İlk zamanlar yalnız Rumeli de ve serhad boylarında bulunmuşlardı. XVIII. yüz yıl sonlarına doğru vezir ve paşa kapılarında —maiyyetlerinde— deli (delil) bölükleri mevcut olmuştur. Fakat, ya paşalardan ayrılarak, yada bağılı oldukları şahsın azil ve idamı ile başıboş kalarak şakilik yapmışlar ve devletin başına belâ olmuşlardır.

def'i mümkün değildir. Vezîrlerin alacağı akçayı dere beyleri ve a'yân-ı vilâyet alup İstanbul'da olan kapu kethüdasına hediye irsâl ederler. İrâd-ı kadı ve irâd-ı paşa keyfiyeti takrîr ü beyân olunduğı üzere paşalar mansıblarının etrafı zemân geçerek hass ve mukata'a olup vezîrlere yalnız [4 a] şehirler kaldığından yirmişer ve otuzar âdem ile otururlar ve iki taksit ile verilmek üzere senede on ve onbeş kese hazariye ta'bir olunan akça ile geçünürler. O akça dahi paşaya kalmayup İstanbul'da kapu kethüdası ben sana mansıb yapıdım bana akça gönder deyu bir taraftan âdem gönderür. Pâşâ-yı mezkûr kazandığı akçayı yem ve yiyecek ve etbâ' aylığına mı versün ve kapu kethüdâsından gelen âdemlerine hizmet mi versün yohsa kapu kethüdâsına mı versün nâcâr kalup eşkiyâ gâlib ve Devlet-i 'aliyye tarafından nizâma me'mûr vezîr mağlûb oluyor. Ve arpalık bâbında yazıldığı üzere şer'i Muhammedî akça ile satilup sarrafdan alındığından kadı efendi şer'an böyle iktizâ eder diyerek yalanı gerçeğe tebdil ve şer'-i mutahharayı tahvil ve hile ve tezvîrât ile akça alup i'âm vererek pâdişâh emri ibtâl olup hâkim efendi olduğu vilâyet paşası senede on kese akça alur ise kadı efendi şer'an diyerek yüz kese akça aldığından şer' ve kanûn bozulup fermân yürümez oldu. Her şey bahâlu olduğunun sebebi resm-i zimmiyân beyânında yazıldığı üzere bir fakir re'âyânun senede eküp biçdüğü şeyden elinde nisfi kalup andan dahi on beş guruş harâc ve yüz elli guruş dahi menzil akçası imdâdiyesi ve gelüp geçen paşalara verilen yem ve yiyecek ve diş kirâsı ve memleketlerini muhâfaza için tuttukları bekçi ücreti mesâriflerinden hissesine düşüp [4 b] olmkdâr akçayı bulup vermeğe kudreti olmadığından şehriyye on guruş iki guruş fâide ile alup ve ayda bir kerre devr ve tevdî-i temessük⁶ ederek senesi âhîrine değin aldığı on guruş elli guruş olur ve senesi hitâ-mında nakden vermeğe tâkati olmadığından mahsuli olan yağ ve bal ve buğday ve arpa ile borcını edâ eder iken sene-i cedîd mesârifî vakti gelüp bir kat dahi medyûn olur. Ahvâlleri böylece devr eylediğinden fukarâ-yi re'âyâ zebûn olup elinden giden yağ ve bal vesâire muhtekir ve murâbahacı eline girdüğünden ol dahi istediği bahâyı vermedükçe vermeyüp her şey bahâlu oldu.

Misâl-i diğeri in ahvâl: Cezîre-i Sakız ve İstanköy ve Rodos'da limon ve portakalun bin 'adedini üç pâreye furuht ederler amma limon bağçesinden üç pârelik limon alınsa altı pâre hammâliyye ile iskelesine geldiği meşhûrdur. Lâkin iskeleden kayığa vaz' edüp İstanbul'a gelinciye kadar kayıkçıya her limon ve portakal birer akçaya olup ikisini bir pâreye furuht etmeğe mecbûr olur. Sebebi yine mukata'a sâhibleri beher sene bedel-i iltizamına üçer ve beşer kese akça zammederek beher sene ziyâde bulan zammı limon ile portakal kayıkları rûsûmu üzerine zamm ve tahmîl edüp cebren kahren tahsil eder re'â[yâ] dahi zarûretinden her şeyi bahâlu satmağa mecbûr olurlar. Her bir vilâyetün ahvâli işbu misâl üzredir.

Ahvâl-i serhadât [5 a]: Hotin ve Bender ve Kili ve Akkerman ve İsmail ve İbrail ve Yergöğü ve Silistre ve Ada ve Vidin ve Belgrad ve Saray-Bosna dâhilinde olan kal'alar muvâcehe-i a'dâda olup gayr-i ez Bosna mezkûr serhadler Eflâk ve Buğdan memleketlerinin etrafında bulduklarından yamaklarının⁷ her biri ticâreti sebebi ile yevmî yedi akça 'ulûfe-i pâdişâhîyi ni'met-i 'uzmâ bilüp kana'at eylediğün-

⁶ Sened, borç için alınıp verilen kâğıd.

⁷ Ocak şeklinde toprak dirlğine sahip olanlardan sefere gidenlere eşkinci, gitmeyip yerlerinde kalanlara yamak denirdi.

den gayri İstanbul'da ve sair yerlerde bulunan akrabâ ve yoldaşları serhadlerde râhat ve akça ve itibâr ziyâde imiş diyerek buldukları mahallerden kalkup hüsn-i rızâlarla serhadlere varup yamak ve yoldaş olurlar idi ve merkumlar ticârette az fâideye kana'at edüp pâdişâh kal'ası üzerine gelen düşmenün hakkından gelüp târ u mâr ve kahr u helâk edüp devlet-i 'aliyye dâima mansûr ve muzaffer olur idi ve kal'aların içindeki asker ve zahîresi kifâyet edüp ceng etmek iktizâ eyledikte zarûret çekmezler idi. Bu itibâr zâil olduğundan şimdi akça-i vâfire itâsile gönderilen 'asker zikr olunan kal'alara varup üç gün ârâm edüp dördüncü günü geldiği yola 'azîmet ederler ve evlâd ve 'ayâli ile zarûri kal'ada oturanlar dahi mecâli olmayup ceng ü cidâle kudretleri olmadığından gâvûr gelür ise kâfire teslim olurlar ve ehl-i islâm mâlik olur ise yine hânelerine gelürler [5 b] ve ikamet ederler vech-i muharrerin sebebi zikr olunan kal'aların yamakları Eflâk ve Buğdan içinde olan karyeler re'âyâlarından birer re'âyâ zabt edüp iktizâ eden öküz ve 'araba ve tohum ve malzeme-i zarûriyelerini verüp ekdirüp ve biçdirüp harman zemânı geldikte verdiği mesârif akçası her ne mikdâr ise hesâbına göre hüsn-i rızâ ve ihtiyâriyle buğday ve arpa ve bal ve yağ ve basdırma alur ve bir mikdâr kâv ile İstanbul'a gönderüp furûht eder ve kazandığı fâide ile kendüden küçük bir iki⁸ fakîri idâre eder idi ve bu siyâk üzere yamaklar ma'mûr olduğundan ve kal'eler kendülerinin mekânı ve Eflâk ve Buğdan re'âyâları dahi kendülerinin 'akar-ı irâdı ve mülk-i sarîhi nev'inden ma'dûd olduğu ecilden gerek kal'a ve gerek re'âyâ mekr-i düşmenden emîn olmak için muhâfazâ etmek ve düşmen zuhûrında cân u gönülden ceng edüp hakkından gelmeğe mecbûr olurlar idi. İş bu mezkûrun mugâyırı olduğunun aslı Eflâk ve Buğdan voyvodaları iktizâ eden mahallere akça ve güzelce boğça verüp yamaklardan şikâyet ederek hîle ve tezvîrâtlarına revâç verüp bâ fermân derûn-ı memleket-i Eflâk'dan yamakları ihrâc ve kâr u kisblerini ellerinden alup yamaklar za'if kaldığından kal'aları terk edüp bâki kalanlar dahi hîn-i iktizâda bir pâreye yaramadıklarından ve yedi akça ile bilâ ticâret [6 a] a geçinemedüklerinden serhadlerin harâbına bâdi oldu.

Ticâret-i boyârân⁹-ı Eflâk ve Buğdan: Derûn-ı memleket-i Eflâk'dan yamakları çıkarmaktan maksûd yamakların edecekleri kârı boyâr-ı mesfûrlar etmek için olup her bir boyâr yamakların zabt eylediği mahalleri zabt edüp reâyânun mahsûllerini vaktinde ahz ve sevâhile indirüp muhtekir tâifesine furûht ederler. Anlar dahi kapan tüccârına furûht ederler. Anlar dahi getirüp İstanbul matrabâzlarına furûht ederler. Anlar dahi matlûb eden dükkâncılara furûht ederek elden ele geçüp her biri birer ve ikişer pâre kâr ederek her şey bahâlu olmaktadır.

Mesfur Boyların Kadîmi Ticâretleri: Mukaddemâ Moskovlu'nun iskelesi olmadığından memleketlerinden çıkan sammur ve sincap ve kakum ve sair kürkün envâ'ından olanlarını Moskovlu 'arabalar ile vilâyetinden getirüp Eflâk ve Buğdan vilâyetlerinde furûht ve anlar dahi kesüp biçüp terbiye ve tulum edüp İstanbul'a lâyük olanlarını İstanbul'a ve taşraluya müstahak olanlarını Rumeli'nde panayır ta'bir olunan bâzâr yerlerine götürüp furûht edüp olvechile ticâret ederler idi. Elyevm Moskovlu malını Kırım iskelelerine indirüp andan sefinelerile İstanbul'a

⁸ "Küçük bir iki" ibâresi tekrar edilmiş

⁹ Asıl-zâde demek olup bir kaç sınıf idi. Sulh zamanlarında ziraat ile meşgul ve genel işleri tesviye, nizamların muhafazasına dikkat edip, harp zamanlarında asker olup savaşa giden kimseye cengâver manasına boyar denirdi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1959, c. IV, kısım 2, s. 115).

götürüp ticâreti kendüsi ettiğinden boyârlara kâr kalmadığı ecilden muhtekirlik ve matrabâzlık eylemeğe mecbûr olduğundan her şeyin bahâsı ziyâdeye oldu ve eski kanûn ile [6 b] eski ka'ide bokladı.

Ahvâl-i a'yân-ı vilâyet ve eşrâf-ı büldân: Memâlik-i mahrûse'de olan şehir ve kasabalarda kâin a'yân ve eşrâf bigânededen olmayup yine kendü içlerindendir ana binâen evlâd evlâda teselsül eden a'yân-zâdeleri memleket fukarâsı büyük bilüp emri üzre 'amel ve reyi üzre hareket ederler. Anun için devlet-i 'aliyye'den bir madde için üzerlerine fermân vardukda kadı-ı belde a'yân ve eşrâf ve hacı ve hoca ve imâm ve hatibleri mahkemeye ihzâr edüp bütün re'ayânun vekilleri oldukları sebebden yüzlerine karşı fermânı okuyup temâmında merâsim-i itâ'ati ikrâr ve murâd-ı pâdişâhî her ne ise vücuda getirürler idi. Ba'd-ı zemân seferler vuku'ında mevcûd cebehâne olmak üzre deve bulunmayan mahalden deve ve katır bulunmayan mahalden katır ve güherçile bulunmayan mahalden güherçile ve kilim bulunmayan mahalden kilim-i sâıysane ve futa¹⁰ gömlek giymemiş âdemlerden çadır bezi ve top-keşân mandası ve top bargiri matlûb için fermânlar vardukda a'yân ve eşrâf ve fukarâ tâciz kalup a'yânları mahzar ve mucebince kadı efendiye dahi bir kaç yüz guruş verüp yolluca ve yakııkluca i'lâm-ı ahz ve İstanbul'da dahi akça ile iş görecek âdeme dahi akça ve boğça verüp aldırarak nâçar bâ-emr-i 'âlî matlûbı birle kat' ve kat' olunan bedelün içine a'yân için [7 a] bin guruş ve nakib için bin guruş ve vâli-i memleket için bin guruş ve mubâşir ağaya hizmet için beş bin guruş ve İstanbul'da verilen bu kadar guruş matlûb olan bedelün üzerine zamm olundukta yekûn-ı mebâliğ hadden efzûn olur ve yukaruda beyân olundığı üzre rencber fukarâsı kendü mesârifleri ile işbu zuhûrât olan mesârif hesab olundukda vedâyi'-i hâlikü'l-berâyâ olan re'ayâ fukarâsının cümleden ahkârının hissesine beşyüz guruşdan ziyâde hisse isâbet edüp senevî yüz guruş fâide edemeyeceği ma'lûmu oldukda ah[u] vâh ve feryâdı âsmân-ı hefte peyveste olduğundan büyük ve küçük i'tibârda musâvî olup a'yân ve eşrâf-ı bilâd dahi bu bâbda dermânde kaldı.

Keyfiyet-i ahvâl-i derebeği: Anadolu vilâyetlerinde oldukça akrân ve emsâllerinden ziyâdece hayvanât ve tarla ve tohum ve hubûbatı ziyâde olan bir âdemün elinde olan malını almak için vâli-i memleket üzerine hücum eyledikde can ve başını kurtarmak ister ve zarûri dâire-i itâ'atdan hurûc ve komşu yardımı ve tuz ve etmeği ile perverde olanları yanına cem' ve andan ma'ada bu gün bana ise yarın sanadır deyu yakın olan akrânlarına haber gönderüp bir iki bin darb u harb [7 b] erbâbı ile bî cürm ü günâh üzerine gelen pâşaya ve 'askerine karşı turup ceng ve harb edüp ve 'âkıbet gâlib olur ve gâlib oldukdan sonra bir dahi pâşâ buyuruldusını ve pâdişâh fermânını dinlemez olur ve gitdikçe kuvvet bulup bulduğu memleketün irâdını gasb eylediğine kana'at etmeyüp kurb u civârında olan şehir ve kurâyâ tasallut eylediği ancak vâlilerün cem'-i mâl sevdâsiyle bî-vech fukarâ-yı zu'afaya zulm u te'addisinden neş'et eylediği cümlelün ma'lûmudur.

Keyfiyet-i mubâyâ'a-i mîrî: Astâne-i sa'adetde mukim 'ibâdullahun akvât-ı yevmiyyeleri için beher sene Devlet-i 'aliyyeden bâ-fermân-ı 'âlî Kapucu-başı ağalardan birerini intihâb ve irsâl olunur ve cânib-i mîrîden aldığı akça mikdârı zahîre mubâyâ'a edüp irsâl eder ammâ merkûm kapucubaşı ağa me'mûr olduğu mubâyâ'a

¹⁰ Bez ve kumaş cinsi.

içün aldığı hazîneden ziyâde akça ile yine hânesine geldiği garîbedendür. Pâdişâhımızın zulme rızası yoğıken mubâşirün aldığı akçe ne sebep iledür deyu aranup su'âl olunmadığından emsâlleri dahi ziyâdeye cesâret ve hiyâneti irtikâb eder.

Keyfiyet-i yasak: Buđdayn kilesi bir guruşa alınup satılır iken Akdeniz iskelelerinde bulunan voyvodalar kadılar ile ittifak edüp bir guruşa aldıkları [8 a] buğdayı üç guruşa satmak için harbî kefereye furûht edüp mugâyır-ı emr-i pâdişâhî 'amel ve hareket eyledikleri ma'lûm-ı şehriyârî oldukda bir müslümân ricâline yol harcı için akça verüp bâlâsı hatt-ı humâyûnlu yasak fermânı irsâl eder. Merkurum dahi me'mûr olduğu mahallere vardukda hakikat-ı hâl haber verildiği üzre olup ve tam'akârlık etmeyüp toğruca iş görmek matlûb iken bir mikdâr akça alup hilâfi irtikâb ile aslı yokdur deyu i'lâm alup pâdişâhımız efendimize yalân söylerler. Misâl: 'Ulemâ-yı a'câm-ı 'acem hanları 'ulemâdan bir âdeme bir kimesneden rüşvet için bir pâre almamak ve eğer alur ise cezâsını tertîb eylemek şartı ile aylık ve ta'yînât verüp cümle 'ulemâ üzerine kaadı 'asker nasb eder. Ol dahi şurût-ı mezkûr üzre iktizâ eden mahallere nâib irsâl eder ve Allahun emri ve hazret-i Resûlün kavli üzre vâkı' olan da'vâlarını görüp hakk u 'adl üzre ihkak-ı hak eder. Dîn-i Muhammedî ve şer'-ı şerîf-i Mustafaviye icrâsile nizâmları kavi olmak için ihtimâm ederler.

Dört şey cemî' millet arasında mezmûmdur: Mezmûm olan dört şeyün biri yalân biri hilâf-ı vâkı' yemîn etmek ve biri zinâ etmek ve biri livâtâ etmektir; anun için [8 b] yalân söyleyüp yemîn edenleri tedîb ederler ve zinâ ve livâtâ olmamak için vilâyetlerine varan âdem yirmi gün meks ü kıyâm edecek olsa dahi o mikdar eyyâm için bir hâtûn ile bâzâr edüp Allahun emri üzre nikâh edüp zinâ gaalesinden ve harâmdan ittika ve mücânebet ederler.

Ahvâl-ı tuvangeri-i¹¹ bahâdırılık: Vilâyet-i Anadolu'da suvâri ve Rume- li'nde piyâde darb u harb erbâbı bahâdır yiğitler vardır amma silâhşorluk ve yiğitlik ve bahâdırılık ta'lîm ve idman ile olur. Suvâri ise dâimâ rükûb ve nüzûl etmek ya'ni at üzerinden kılıç çalmak ve ok atmak ve mızrak ve hişt ve tûfeng ve piştov atmak ve kaçmak ve ilgar edüp komak ile vücûd idmân bulur ve kezâlik piyâde dahi böylece- dür. Bu minvâl üzre vücûdî ta'lîm ile kuvvetde olduğu halde hîn-ı iktizâda düşmen ile kavîce ceng edüp o makûle silâhşorlar gaalib olurlar.

İ'mâl-ı asker ahvâli: Serdâr ve ser'asker olanlar sâhib-i 'aşîret olmağa muhtâcdır. Olmadığı sûrette bir kaç madde ile olur. İç ağası zümresi i'mâli umûr-dîde ve kâr-güzâr silâhdâr ve çukadâr sevki ve sergerdeliği ve nüfûzı ile kezâlik deli ve tûfengçi sergerdelerinin cesâreti ve gayreti ile ve yeniçeri 'askeri i'mâl eden sergerde ocakluya [9 a] ya'ni bir ocağa istinâd edüp ocak gayreti ederek i'mâl olunur.

Keyfiyet-i 'asker-i yeniçeri: Devlet-i 'aliyye 'askeri yüz doksan altı ortanın 'askerinden ibâretdir. Musellemân zeylinde olan seyyid ve necîb her kim olur ise olsun içlerinden birine sen nesin deyu sual olunsa ben müsellemanım veyahud sâdât-ı kirâmdan ve yahud 'ulemâdan demeyüp kul oğlu yeniçeriyim ve filân ortanın yoldaşlarındanım deyu cevâb verir. Bu sûrette her bir orta pâdişâhımıza bir 'aşîret ve bir kabîle mesâbesinde olmuştur. Binâen'aleyh bizim ortamız halkı ve [e]sâmesi çok olsun deyu sefer ve hazerde iddi'â ve nâm almak dâ'iyyesile düşmen muvâcehesinde

¹¹ Kuvvet ve kudret sâhibi.

kendüleri fevt ve helâk olduklarına bakmayup yüz aklığı bizim olup nâmımız dillerde dâstân olsun deyû sa'y-ı mevfûr ederler.

Keyfiyet-i 'asker: Mîrî ve nefîr-ı 'âm askeri zor-ı bâzû ile vilâyetlerden çıkarılan nefîr-ı 'âm 'askerinden gayrı ücretli mîrî 'askeri kaptanı açık düğün evine zerde pilâv ekli için gelen seyirciye benzer. Sâhib-i hânenün hâzır pişmiş ta'âmını ekl edüp karnı doydukda eline gireni serika ve ihânet edüp çıkup gider. Zerre kadar hâne sâhibinün nân-ı 'azîz ve nemek-ı lezîzine hürmet etmez ve verilen üç aylık [9 b] 'ulûfe ve bahşîş mukâbili üç ay ta'yîn olunan mahâlde meks etse dahi va'desi hitâmindan bir [gün] ziyâde meks ü ikâmet etmez ve ceng vaktinde düşmen tarafından ziyâde akça verilmek 'arz olunur ise düşmen tarafına tâbi' olurlar. Kendülerinde 'arz ve nâmusa dâir iddi'â ve şermende ve hacîl olacak bir madde olmadığından üç beş guruşa kendülerini vâdi-i helâke ilkâ etmezler.

Zikr-i yeniçeri, cebeci, topcı, 'arabacı, sipâh, silâhdâr, bostancı, kalyoncu: İşbu ta'dâd olunan esnâfa ocak ta'bîr olunur her birinin yoldaşları in'am ve i'damda zâbitlerine mutî' ve münkaddur. Faraza sekiz birâderün her biri ocağa yoldaş olsa meyânelerinde mahabbet-i uhuvvet ferâmûş olup ortası yoldaşını mahabbetde öz karındaşına tercîh ederler. Zemân-ı kadîmden berû bu ocaklar böyle kurulmuşdur ve böyle döner bir dolâbdır zor ile imkânda olmayup yol erkân usûli ile döndürülür bir usûldür. Nevâziş ve iltifât ile cân ve başların fedâ edüp senün uğrına bu kadar yoldaş helâk oldu deyû imtinân etmeyüp meydân-ı hüner filân ocakda kaldı kâşki cümlemiz helâk olaydık nâm u şân bizde ve bizim ocağımızda kalaydı deyû teessüf ederler bu iddi'âya binâen [10 a] vakt-ı seferde verilen on akça 'ulûfe bir günde verilenlerin mahlûllerinden yirmi âdeme tevcîh olunduğı garîbedendür.

Ahvâl-ı ta'yînât: İ'tâ-yı ta'yînât için nasb olunan kasab-başı ve nüzül-emini sâdik ve hâin her kim olur ise olsun ocakludan hâric olduğu için ocaklu merkûmlara cebr ü ihânete mecbûr olurlar ve kendüye nân u göşt lâzım değil iken ta'yînât matlûb ederler ammâ her zümrenün içinden nasb olunduğı sûrette ta'yînât bulunmadığı hâlde hürmet edüp kendü bedenlerinden tedârik ve imrâr-ı vakt ederler ve kaabil olduğu mikdâr her biri yoldaşımız zahmet çekmesün deyû i'ânet ederler. Tevfik-ı refik olmayacak fâide yokdur her kim burada 'akla uyarsa zarar eyler. Allahüveliyyü't-tevfik.

Türk Tarih Kurumu

ساله نوجیه
تاریخ فریبده دولت عنیه و ذرا سنج منسبری
بجند اولو سخا قندری هربری وزیران
النده اولوب دستور مدرم نظام عالم عنوانه
دیریک برلیغ بیغ بادشا هوا به معنون اولدوقون
وزیران باشه بوظان رجالی یعنی صفالو اغازیه
منسبری بجند اولو سخا قندری نوجیه ایوز هربر
صفالو اغازیه ایکی نوجی باشا اولو خورده
نوجی ایوز لوردر لاری و اندرخی واردند
سخا قندری تورپرد. حفظ ابد لاری و خطان
بازن ایی نولده اول ساعت افتقا سخا جرابدرده
ایکی لورده صفالو اغام حیانت نیوب قزانچی
قچه نکت بقدریک باق سنه دیو. تصویر بن
نودا مورده عجم ایوم جو دقزی عرض ابد لاری
ب سوزنه مرقوم دیبا سله بوظان نوجی ضعیف دتین دور
سحاب لاقه زنت زلف اهرانی موبود
نور ابدی دیبا سله لورده لاری لاری
اول مسدود یازم عجم نوجیه ایوز ایوز

Risâle-i Terceme'nin baş tarafı (Topkapı Sarayı Müzesi arşivi N. E. 12365.yp. 1 a)

دقت سزوه ویریدیک ادرن انجه علونه برکونه
ویریدندریج کمالدیزن بکرمی اومه نوبه
اونزنی غریبه دندر احوال نغینات
اعطای نغینات ایچون نغینان قصابیلن
دنزل اینی صادق دغان هرکیم اولور ایسه
اولسون او جاقا و دن خارج اولون ایچون
او جاقا و رفو مده جبر واهانه مجبور اولور
دکنزوبه نان دکوشن لوزم دکل این نغینات
مفلوب ایدر لر اما هر زمره نکل ایچدن
نغینات نغینات مورتزه نغینات بولون نغینات
هرمت ایدوب کند بر ندرتون نرادن و اورد
دقت ایدر وقایل اولون مقرر هر
بولداسن زحمت بکسون جلال عانت ایدر
توفیق دفت اولیجی فانه یوقور
هرکیم بووره عقوه او باد سزای
الله دط التوفیق

Risale-i Terceme'nin sonu (Topkapı Sarayı Müzesi
arşivi N. E. 12365, yp. 1 b)